

Fecha de recepción: 20/05/2024

Fecha de aceptación: 13/07/2024

Artículo

Valències simbòliques de l'anell en la lírica trobadoresca occitana

Symbolic Values of Rings in Occitan Troubadour Lyric Poetry

Citació: SIMÓ, Meritxell (2025), «Valències simbòliques de l'anell en la lírica trobadoresca occitana», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, 14, pp. 192-212. <https://doi.org/10.14198/rcim.27640>

Meritxell Simó

Universitat de Barcelona - Institut d'Estudis Catalans, Espanya

msimotor@ub.edu

<https://orcid.org/0000-0002-9043-9134>

Finançament: Aquest treball ha estat realitzat en el marc del projecte de recerca PID2019-108910GB-C21 finançat per MCIN/AEI/10.13039/501100011033.

Resum

El motiu líric del do materialitzat en les penyores d'amor se situa, com és sabut, al bell mig del ric entramat sociopoètic que articula la retòrica de la *fin'amor* occitana. Un paper destacat en el repertori de penyores que despleguen els trobadors correspon a l'anell, com il·lustren, entre d'altres, els versos de Guilhem de Peitieu, Guillem de Berguedà, Peire Vidal, Raimbaut d'Aurenga, Raimon Jordan, etc. Intercanviat tant en els ritus feudals com en els esponsalícis lliurement acordats, l'objecte es carrega de noves connotacions simbòliques en les cançons dels trobadors. Aquest simbolisme, sense excloure lectures obscenes, va des de l'emblema de la fidelitat amorosa, o de la lliure elecció de l'amor, a la celebració d'una ètica del do, que sovint emmascara i eufemitza el circuit econòmic inherent al vassallatge amorós a la dama. El propòsit de l'article és oferir una mostra d'aquest ampli ventall de valències simbòliques tot mirant d'establir algunes connexions intertextuals que contribueixen a construir-les i desvetllen fins i tot la dimensió paròdica d'alguns textos.

Paraules clau: trobadors; metàfora feudal; penyores d'amor; intertextualitat; anell

Abstract

As is well known, the literary motif of the pledge of love is located at the very heart of the socio-poetic framework that articulates the rhetoric of the Occitan *fin'amor*. Among the

Conflicto de intereses: La autora declara no tener conflicto de intereses.

Licència: Este trabajo se comparte bajo la licencia de Atribución-NoComercial-Compartir Igual 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0): <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

garments of love that appear in the troubadour's verses, the ring occupies a preeminent place, as illustrated by the verses of Guilhem de Peitieu, Guillem de Berguedà, Peire Vidal, Raimbaut d'Aurenga, Raimon Jordan, etc. Connected to both in feudal rituals and consensual betrothals, troubadours charge the object with new symbolic connotations. Besides including obscene readings, the ring's symbolism ranges from the emblem of fidelity, or love freely chosen, to an ethics of giving, which often masks and euphemises the economic exchange inherent in the lady's amorous vassalage. The purpose of this article is to offer a sample of this wide range of symbolic values while trying to establish some intertextual connections that build this symbolism and even reveal the parodic dimension of some texts.

Keywords: *troubadours*; feudal metaphor; pledge of love; intertextuality; ring

L'ANELL ATORGAT PER LA DAMA

Intercanviat entre els enamorats, segell de matrimonis acordats, o atorgat en el decurs dels ritus vassallàtics, l'anell, en l'ordre simbòlic, és materialització i record de la fidelitat a un pacte contret.¹ El seu ús a la lírica occitana s'associa sovint a la metàfora feudal, com palesa la *vida* de Raimon Jordan:

ella lo pres per son cavallier e receup son homenatge, et ela det si a lui per domna, baisan e abrasan, *e ill det son anel de son det* per fermansa e per son seguret (Asperti 1990: 132).

En el marc de la relació jeràrquica que subordina el trobador a l'estimada, l'anell circula normalment de dalt a baix, atorgat per la dama en virtut de l'analogia entre aquesta i el senyor que institueix la metàfora feudal. Com il·lustren els següents versos de Raimbaut de Vaqueiras, el trobador acostuma a demanar-lo, juntament amb altres penyores, com a garant de l'acceptació del seu servei:

BdT 392,010

Si m'a bon cor, ara lh prec e l'incaut
que m do sa joy e m prometa salutz,
qu'en port *anelhs e manjas* els escutz,
e m fassa tant per que de lieys no m raut.

Si no, vau m'en el pays de Tortona,
e si de sai mi deu venir us bes,

a Dieu coman Proens'e Gapenses

qu'ieu remanh pres si cum perditz en tona (Linskill 1964: 16, vv. 33-41).

1. Un estudi sobre la penyora d'amor en els trobadors i una bibliografia actualitzada pot consultar-se en Isabel de Riquer (2020). A partir de l'estudi de tres peces anònimes, Pfeffer s'aproxima al motiu de la donació de l'anell des d'una perspectiva de gènere i comparada, atenta a la dialèctica entre la lírica d'oc i la d'oïl (2023).

De vegades, la gestualitat reforça la reminiscència vassallàtica del motiu, com en els versos de Guillem de Saint Lidier, que el demana de genolls i amb les mans juntes:

BdT 234,003

S'ieu vos vengues mas mans jointas denan,
de genoillos, e us quises *vostr'anel*
ai! cals franqueza for'e cals merces (Sakari 1956, II: 52, vv. 20-22)

La renúncia a obtenir-lo, d'altra banda, pot expressar, atès el valor material de l'objecte, el caràcter desinteressat del servei amorós del trobador. És aquesta la situació de Blacasset, que més s'estima servir la seva dama sense obtenir res a canvi, que rebre anells i cordons de qualsevol altra:

BdT 96,006

Valenz donna, a vos m'autrei e m don
noveleta, de qu'aten gierdon
es aurai len, quan aurai servit pron
vostre gen cors fazonat per rason;
mais vueilh servir, donna, tostemps perdon
vos, *qu'autra m des ni anel ni cordon*,
s'ieu mueur aman, per vos cug far mon pron (Klein 1877: 12, vv. 29-35).

En tant que penyora d'amor, l'anell pot ser també promesa de concessions concretes, com ara un petó als versos de Ramon Vidal de Besalú:

BdT 411,II

Qui li servis e qu'ela l fos
Lials domna per tostemps mays
E que l vengues de lieys .I. bays
Dins .I. an, que marit agues;
E l'un de l'autre que duyses
En est mieg, *manjas et anels* (Field 1989: 115, vv. 538-543).

D'un petó ja concedit és, en canvi, memòria l'anell de Guillem de Berguedà, alhora que símbol de la clandestinitat de la relació eròtica, des del moment que les reduïdes dimensions de l'objecte permeten dur-lo a sobre i ocult:

BdT 210,002a

Segner amics, qi m fez vas vos venir,
vostra domna, m fes jurar e plevir
qe vos membres la fibla de la gonda
e l anel d'aur, q'es be obs *qe s'esconda*,
e qant vos mes la bona fe en gatge
ab un baizar qe n'agues d'avantage (Riquer 1996: 324, vv. 19-24).

Ben eloqüent, pel que fa a aquesta clandestinitat que exigeix el codi amorós, resulta la riallera complicitat amb què la dama de Paulet de Marselha l'hi lliura «dejos son mantelh»:

BdT 319,003

Ges un torn no m puec lunhar
de lieys que mia
mon cor ni puec oblidar
sa cortezia;
que quan dejos son mantelh
mi det rizen *un anelh*,
li n dei mi conques aissi
que pueis mon cor no n parti (I. de Riquer 1996: 69, vv. 40-47).

El secretisme que plana sobre la preuada concessió també és palès en el silenci que s'autoimposa Raimbaut d'Aurenga reprimint el desig de parlar-ne:

BdT 389,018

Mas *mon anel* am, que m ten clar,
quar fon el det...ar son trop sors!
Lengua, non mais! (Pattison 1952: 134, vv. 52-54).

Amb tot, la naturalesa de l'objecte símbol, que amaga i revela, és essencialment ambivalent. Així, l'anell de Peire Vidal tant bon punt sembla segell d'una relació exclusiva i clandestina:

BdT 364,025

Ara m va miels que no sol:
Quant ieu remir *mon anel*,
No vei ciutat ni castel
Tug non fasson mon coman;
E li rei e l'amiran
Me tenon tug per senhor,
Pel gaug e per la doussor
Quem ven de vas Na Vierna! (Avalle 1960: 185, vv. 25-32).

com un trofeu eròtic públicament exhibit, en el cas per exemple del *gab*:

BdT 364,018

D'ardimen vaill Rotlan et Olivier
e de domnei Berart de Mondesdier;
car soi tan pros, per aquo n'ai bon lau,
que sovendet m'en venon messatgier
ab anels d'aur, ab cordon blanc e nier,
ab tals salutz don totz mos cors s'esjau (Avalle 1960: 219, vv. 13-18).

L'anell, única materialització possible de l'estimada en una eròtica edificada sobre el *dreit nien*, manté una relació metonímica no només amb el cos sinó també amb la persona de la dama, que ha de guiar el trobador en el camí sense fi cap a la perfecció que fonamenta el codi ètic i estètic de la *fin'amor*. En aquest marc interpretatiu, sovint la visió de l'anell catapulta l'enamorat cap a la proesa:

BdT 364,025

Ara m va miels que no sol:
 Quant ieu remir mon anel,
 No vei ciutat ni castel
 Tug non fasson mon coman;
 E li rei e l'amiran
 Me tenon tug per senhor,
 Pel gaug e per la doussor
 Quem ven de vas Na Vierna! (Avalle 1960: 185, vv. 25-32).

BdT 389,011

Que ges lanza ni cairel
 non tem, ni brans asseris,
 can bai ni mir son anel (Pattison 1952: 167, vv. 57-59).

BdT 242,060

Bona domna, lo vostr'aneus
 que m donetz, me fai gran socors:
 qu'en lui refranhi mas dolors,
 e can lo remir, sui plus leus
 c'us estorneus,
 e sui per vos aissi auzart
 que no tem que lansa ni dartz
 me tenha dan n'acers ni fers (Riquer 1975: 482, vv. 27-34).

fregant en alguns casos una funció talismànica que podria acusar la influència de la narrativa d'*oil*:²

Chrétien de Troyes, *Charrette*

Avoit .i. anel an son doi
 Don la pierre tel force avoit
 Qu'anchantemanz ne le pooit
 Tenir, puis qu'il l'avoit veüe.
 L'anel met devant sa veüe,
 S'esgarde la pierre et si dit:
 «Dame, dame, se Dex m'aït,
 Or avroie je grant mestier
 Que vos me poïssiez eidier».
 Cele dame une fee estoit
 Qui l'anel doné li avoit (Roques 1983²: 72, vv. 2336-2345).

Chrétien de Troyes, *Yvain*

Or soiés seürs et chertains
 Que, se vous croire me volés,
 Ja n'i serés pris n'afolés.
 Mais chest mien anel prenderés (Hult 1994: 112, vv. 1018-1021).

2. Per al motiu de l'anell en la narrativa d'*oil*, vegeu Gontero 2003 i Corbellari 2005. Frappier (1959: 142-143) comenta algunes interferències al respecte entre la narrativa francesa i la lírica occitana.

Benoît de Sainte-Maure, *Le Roman de Troie*
 Tant cum l'anel avras sor tei,
 Mar avras dote ne esfreiz (Baumgartner 1998: 90, vv. 1687-1688).

Establides les seves múltiples valències simbòliques, ens podríem preguntar quin és el significat de la donació de l'anell en les etapes del *dompneys*. És una interrogació semblant a aquella que, no sense ironia, el trobador galleg Garcia de Guillade posa en boca d'una noia, que, havent concedit un cinturó a l'enamorat, pregunta què és exactament el que demanen els homes:³

Tav. 70,21
 Estas donzelas que aqui demandan
 os seus amigos que lhis façan ben,
 querrei, amigas, saber ùa ren:
 que [é] aquilo que lh'[el]es demandan?
 Ca un amigo que eu sempr'amei
 pediu-mi cinta e ja lha er dei,
 mais eles cuido que a[l] lhis demandan (Cohen 2003: 246, vv. 1-7).

La resposta no pot ser unívoca essent el do de l'anell quelcom d'essencialment polisèmic el valor del qual només es pot establir en el context de la teoria amorosa elaborada per cada trobador en relació amb els valors de la *fin'amor*. La donació de l'anell pot significar des de l'acceptació del servei al preàmbul de la satisfacció eròtica, i fins i tot ser-ne metàfora, com en els següents versos de Bonifaci de Castellana:

BdT 102,001
 Arbalestier be aresat
 e cavalier, qan van rengat,
 mi plason trop mais qe libel.
 E ia no·m trobares lasat
 q'ieu non fas'asaut e cenbel
 e non abraz sout son mantel
 donna ab gras cors e delgat.
 Mauret, una·m det son anel,
 de q'ie'us trobei trop airat (Parducci 1920: 495, vv. 43-51).

En la cita que acabem de reproduir és palès l'implícit valor eròtic de l'anell: Bonifaci de Castellana ostenta la joia ufanosament, per a enveja de Mauret, tot presumint que les justes encara li han deixat forces per abraçar la dama sota el mantell. La utilització de

3. El mateix trobador manifesta en altres ocasions cert distanciament no exempt d'ironia amb relació al valor de les penyores lliurades per la dama: «Cordas e cintas muitas hei eu dadas, Lourenç', a donas e elas a min; / mais pero nunca con donas tecí / nen trobei nunca por amas honradas; / mai-las que me criaron, dar-lhis-hei / sempr'en que vivan e vestí-las-hei, / e serán donas de mi sempr'amadas» (Lapa 1970: 237). Per al tractament del do en la tradició lírica gallegoportuguesa vegeu Brea i Lorenzo Gradín 1998: 105-112, Corral 2009, España 2012 i Correia 2009-2011: 38-41.

l'estilema *sout son mantel* en aquest context confirma la lectura eròtica proposada ja que ens ha d'evocar per força l'anell de Guilhem de Peitieu:⁴

BdT 183,001

Enquer me membra d'un mati
que nos fezem de guerra fi
e que m donet un don tan gran:
sa drudari'e son anel.

Enquer me lais Dieus viure tan
qu'aia mas mans soz son mantel!

Qu'eu non soing d'estraing lati
que m parta de mon Bon Vezi;
qu'eu sai de paraulas com van,
ab um breu sermon que s'espel:
que tal se van d'amor gaban,

nos n'avem la pessa e-l coutel (Pasero 1973: 241, vv. 19-30).

Guilhem de Peitieu sotmet a un tractament paròdic la reminiscència feudal de l'anell, que passa de ser emblema del vassallatge amorós a metàfora de la concessió dels favors per part de la dama. La maniobra és fruit de la inserció del motiu en un entramat metafòric coherentment articulad al voltant d'una lectura en clau sexual. Apunten en aquesta direcció elements ambigus com ara l'associació de la donació de l'anell a la *drudaria* («sa drudari'e son anel», v. 22), terme en què interseccionen la dimensió feudal, cortès i carnal de la *fin'amor*;⁵ o la intenció eròtica que ja reconeix Pasero (1973: 264) en la particular declinació de la fórmula tradicional de protecció vassallàtica *sotz son mantel* («qu'aia mas mans soz son mantel!», v. 24). La inaccessibilitat de la dama, sòlidament apuntalada en la distància amb relació a l'enamorat a què la situa la metàfora feudal és eficaçment desmentida per aquests elements que acaben desvetllant la ironia del *senhal* que tria el trobador per ocultar la identitat de la seva estimada: «Bon Vezi» (v. 26). La dimensió paròdica és corroborada al seu torn per la brusca caiguda de registre dels versos finals, on l'expressió proverbial «n'avem la pessa e-l coutel» (v. 30), 'tenim tot el que cal' (Pasero 1973: 266; 1987), entesa com a transposició en termes populars de la situació descrita (el cavaller i la dama tenen tot el que cal per al gaudi), convida a una lectura en clau obscena.

En l'altre extrem, l'anell també pot significar la dilació o la negació de la satisfacció eròtica. L'anell és així per a Uc Brunenc el vestigi nostàlgic d'una època en què l'espera era més valorada que la recompensa:

4. Bernart Martí usa una imatge semblant: «si desotz son mantel vayre / josta son bel cors m'aiziu» (Beggiato 1984: 125, vv. 34-35). A propòsit de la cançó de Guilhem de Peitieu vegeu, entre d'altres, Lejeune 1978, Pasero 1973: 243-248 i Vallín 2001.

5. Els termes *drut*, *drudaria* (el darrer dels *gradus amoris*) designen normalment la relació carnal consentida. Amb el significat d'amant, *drut*/*druda* és emprat per diversos trobadors (Cercamon, Marcabru, Bertran de Born, etc). Tanmateix, atesa la natura fluctuant i dinàmica del lèxic trobadoresc, no és estrany que aquest valor convisqui amb d'altres. Com apunta Cropp, el terme *drut*, de probable procedència jurídica, referit a la fidelitat del vassall al senyor feudal, s'hauria separat en alguns casos del valor específic d'amant per designar l'amor cortès sense incidir en l'aspecte sensual. Vegeu Cropp 1975: 400-401 i Payen 1978: 152.

BdT 450,007

Qu'ieu vi d'amor que'l gaug e'l ris e'l sen,
 coblas e motz, cordas, *anel* e guan
 solon pagar los amadors un an
 (ar es perdut, mas donan en prenden),
 que sazos fon que'l maior don d'amar
voli' hom mais esperar que aver;
 et eras vey qued az emplit voler
 moro'l dezir, que solon dous nafrar (Gresti 2001: 78, vv. 33-40).

Per a Peire Cardenal, l'anell és l'únic que rebrà el lleial enamorat d'aquella que reserva *carn i pell* per qui menys s'ho mereix:

BdT 453,001 = BdT 335,023

En Peire, per mon chantar bel
 ai de mi dons gans et *anel*,
 e mant autre n'an atressí
 agut de donnas per lur chan;
 e cel que contra chantar di
 sembla ben c'ane rebuzan.

N'Ugo, si vos n'aves joel,
 autre n'a la carn e la pel,
 e chantas cant el es el ni.
 E cant vos enformas son gan,
 autre enforma lo lauri
 dont vos anas brezanejan (Lavaud 1957: 30, vv. 1-12).

L'anell de Daude de Pradas estableix el límit de l'exigible a la dama, si bé ho fa en un context satíric que compatibilitza el *valer* que ella atorga amb el *posseir* que concedeixen la donzella i la *soudadeira*.

BdT 124,012

Non sap de donei pauc ni pron
 qui del tot vol si donz aver:
 non es domneis pos torn'a ver
 ni cors si ren per guizardon.
 Aia'n om *anel* o cordella,
 e cug n'esser reis de Castella!
 Pro es domneis d'amor veraia
 si joias pren e, can pot, baia.
 E'l sobreplus tengua Merces
 en thesaur, e no'n done ges!

Franca pucella de sazou
 me platz, cant m'es de bel parer
 e's vai dejosta me sezer,
 can son vengutz en sa maizon.
 E si'l voil baizar la maicella
 o'l estreing un pauc la mamella,

no s mou ni s vira ni s'esglaia,
anz poinha com ves me s'atraia,
true qe l baizars en sia pres
e l douz tocars de luec debes.

De soudadeira coind' e pron
vueil qe m don' ab pauc de qerer
tot so c'Amors vol a jazer,
e no m faza plag ni tenzon
d'ostar camisa ni gonella,
anz danze segon qe l viella
cel que non a suinh qe s'estraia
de far tot juec q'Amors l'atraia.
E s'il n'avia mais apres,
ja de l'esseinhar no s feizes! (Zufferey 2023: 16-17 , vv. 31-60).⁶

Potser ajuden a entendre la broma altres versos del mateix trobador on el rebuig de l'anell, emblema feudal d'una desigualtat jeràrquica, s'opera en benefici d'un ideal de lliurament mutu: «Aissi com vos m'avetz ai vos» (v. 50).

BdT 124,010

Joyos son ieu et ai mestier
de far plazer a bona gen,
d'onrar jocglars, d'amar joven,
de dar enanz que hom no m quier;
e qan del tot no n'ai poder,
sivals que non fasa parer,
quant autr'o fai, que m sia belh?
Qu'adoncs fas d'autruy flors capelh,
e suy tengutz cortes pels pros
e enemix dels enujos (Schutz 1933: 49, vv. 11-20).

E pus non podon miey guerrier
mermar ni tolre pessamen
que m ten mon cor aitan auzen,
non sai per que m leu cossirier;
e mi dons sap aitan valer,
que coras vol mi pot aver.
*Ja no m man letra ni sagelh
ni no m don cordo ni anelh,
mas digua m (e l digz er mi dos):*
«Aissi com vos m'avetz ai vos» (Schutz 1933: 49, vv.41-50).

6. Zufferey no veu intencionalitat satírica en la composició, que cataloga com a sirventès, sinó una reflexió sobre la natura de l'amor profà que acaba concretant-se en una concepció tripartita articulada al voltant de tres tipologies femenines diversament implicades en la teoria dels *gradus amoris*. Per als tres tipus d'amor i les seves connexions amb els versos dels trobadors i la tractadística amorosa, vegeu Zufferey 2023. Hinton proposa, en canvi, una lectura en clau satírica en el marc del distanciament reticent i sovint irònic en relació amb el codi ètic de la *fin'amors* que l'estudiós defineix com a característic del corpus del trobador (2016: 148-149).

La identificació d'amor i generositat («dar enanz que hom no'm quier», v. 14), estranya als trobadors clàssics, emergeix aquí clarament i també en altres trobadors tardans; els versos de molts dels quals recollirà el *Breviari d'amor* de Matfre Ermengau tot glossant-los a la llum de la *liberalitas* de Seneca.⁷ La idea que cal avançar-se a donar abans de ser sol·licitat que llegiem a la *canço* de Daude de Prades apareix desenvolupada i glossada a la novel·la occitana *Flamenca*:

Sos dons non hac sabor de venda,
 car si dons non sec to<s>t promesa
 non es mais angoissa de pessa,
 e qui trop fai son don attendre
 non sap donar un do, ma vendre;
 e si dos promes es tost datz,
 simeseis dobla e sos gratz.
 E, pos tan si meillura dons
 per tost donar c'uns ne val dos,
 e'l tost penre fai oblidar
 l'afan c'om trai al demandar,
 ben dec aver bona sabor
 so que det Guillems per s'onor,
 car am donar avança'l querre (Manetti 2008: 174, vv. 1658-1671).

Al mateix trobador, Daude de Prades, hom ha atribuït la següent *canço* anònima on trobem un encès elogi del plaer del *donars*:⁸

BdT 461,098
 Dos gratz conquer hom ab un do
 Qui ben lo sap far per raszo:
 L'un per aver, l'autre car fai
 Asemblan que'l donars li plai.
 Mas sel que promet et alonha
 E fai semblar sos diz mençonha,
 Fai semblan qu'en sia forsatz,
 Per qu'es perduz lo dons e'l gratz (Kolsen 1917: 291, vv. 1-8).

En la producció en *novas rimadas*, com ja suggereix el fragment citat de *Flamenca*, l'anell com a penyora també acusa un procés de resemantització tardana de la doctrina cortès en la direcció que hem assenyalat. Així, a *Las Novas del papagai* d'Arnaut de Carcassés l'anell concedit per la dama és l'avantsala d'una satisfacció eròtica, presentada ara —i ja no el desig insatisfet— com a estímul de virtut i proesa. L'anell que concedeix la dama és indicador de l'acceptació de l'amor del cavaller:

7. El *do ut des* feudal no és assimilable a la *largueza*: els trobadors clàssics no la consideren una virtut nuclear en el sistema de valors cortesos ni arriben a identificar amor i generositat. La idea, present en la tradició amorosa, serà il·lustrada més endavant al *Breviari d'amor* de Matfre Ermengau i analitzada, com fa notar Cropp, a la llum de la *liberalitas* de Séneca, insistint-hi en la bona voluntat i en la disposició del que dóna de forma lliure i espontània (*De Beneficis* I, vi, 1) i sense pensar-s'ho (II, i, 2, v. 3-4). Vegeu Cropp 1975: 256.

8. Per a l'atribució a Daude de Prades, vegeu Chambon 2019: 189-207.

E portatz li m aquest *anel*
 Qu'el mon non cug n'aya plus bel,
 Ab sest cordo ab aur obrat,
 Que l prengua per ma amistat (Méjean-Thiolier & Notz-Grob 1997: 192, vv.111-114).

I preàmbul ritual de la unió carnal:

En un lieg dejos un laurier
 Ab sa dona s'anet colcar.
 E lunhs homs non o sap contar
 Lo gaug que fo entre los dos,
 Cal pus fo de l'autre joyos (Méjean-Thiolier & Notz-Grob 1997: 202, vv. 279-283).

L'amor satisfet es tradueix immediatament en voluntat de servei per part del cavaller a qui la dama avia pel camí de la proesa cavalleresca:

Antiphonor ab cor marrit
 S'es levatz e pueys li a dit:
 «Dona, que m voldretz vos mandar?»
 «Senher, que us vulhatz esforsat
 De far que pros, tan can poiretz,
 En est segle tan can viuretz
 Fay se vas el, baiza l tres vetz» (Méjean-Thiolier & Notz-Grob 1997: 202, vv. 296-301).

La mateixa idea es fa explícita a *Frayre de Joy e Sor de Plaser*. Aquesta narració en *novas rimadas* del segle XIV, que ens ofereix una deliciosa versió en català del motiu folklòric de la bella dorment, converteix l'anell en emblema del maridatge de dos conceptes, *joi* i *plaser*, que en l'eròtica trobadoresca s'excloïen mutuament. El cavaller protagonista, Fraire de Joy, en arribar al llit de Sor de Plaser i trobar-la profundament adormida, intercanvia el seu anell pel d'ella:

«Anell suy de Sor de plaser,
 Qui m'aura leys pora aver,
 Per amor, ab plazer viven.
 Can ach de joy pres compliment».
 Pres l'anell e l seu lig aqui,
 E n'er'ab letres atresi,
 Qui desia lo nom de luy:
 «Anell de Frayre de Joy suy,
 Qui m' aura, leys amaray,
 No jes a guisa de vilan
 Mas com a fill de rey presan (Méjean-Thiolier & Notz-Grob 1997: 222, vv. 233-243).

Segueixen les anades i vingudes del cavaller, que anava sovint a visitar la seva bella enamorada i a satisfer el seu desig («son rich joy prendre», v. 249) sense que la jove arribés a despertar-se en cap moment. L'intercanvi d'anells, prefiguració d'un amor recíproc que segellarà el matrimoni, substitueix la donació de l'anell, símbol del llaç feudal que uneix el trobador i la dama; el que lliga el cavaller a l'estimada ja no és una tensió eròtica

fonamentada en la insatisfacció del desig, sinó el plaer del desig satisfet: «Plaser ama, plaser desira, / Pesar fay regart, plaser guia» (vv. 253-254). *Plaser*, horitzó intangible per al trobador, a risc de fer-lo abdicar en el camí cap a la perfecció que ha de ser l'amor cortès, esdevé ara un principi dinàmic, que guia els passos de l'enamorat cap a l'estimada i cap a l'ideal de noblesa moral que l'amor implica. N'és prova, la generosa renúncia de Fraire de Joy a tota la seva fortuna, lliurada per obtenir l'herba remeiera que ha de guarir la catalèpsia de l'estimada. La generositat, clarament desmarcada del *do ut des* feudal, atès que el cavaller ja ha tingut tracte carnal amb la donzella, és un acte d'amor i liberalitat:

D'amor q' un anelet d'estany,
 Dat per amor no vayla mays
 Que d'aur emblats ab fis balaxs.
 Entre ls leyls enamorats
 Nagus dons no es comparats
 Ab ceyll d'amor, car dons c'om dona
 Sens deman ha valor mays bona
 Que ceyll que s dona per querer;
 Mas don d'amor no fay plaser,
 Ne val, pus sens deman se do (Méjean-Thiolier & Notz-Grob 1997: 232, vv. 412-419).

Llegitimant el plaer i convertint-lo en principi ètic, l'obra l'agermana al *joy* trobadoresc, com suggereix el nom dels protagonistes, el fill dels quals es dirà: Joy de Plaer.

Ffrayre de Joy, Sor de Plaser,
 Anc noms no s'avengron tan be:
 Lo meu nom ab lo seu s'ave (Méjean-Thiolier & Notz-Grob 1997: 240, vv. 539-544).

Anem ara als casos en què és l'home qui concedeix l'anell.

L'ANELL QUE DONA L'HOME

En alguns casos l'anell atorgat per l'home ha de llegir-se com a símbol de l'amor bescanviat. Sense contravenir el codi, Falquet de Romans l'atorga a la seva dama com a símbol del cor que l'ha abandonat per habitar amb ella:⁹

BdT 156,I
 qe senz cor vauc e senz cor veing,
 E ses cor ades me sosteing,
 qe de cor soi mondes e blos;
 bella dompna, vos n'avez dos,
 qe vos avez lo meu e l vostre,
 e ai ben talen qe l vos mostre:
 qan preses mon anellet d'or,
 mi traisses d'inz del cors lo cor
 q'anc pueis en mon poder n on fo,
 anz remas en vostra preiso;

9. Per al motiu del cor que abandona el cos per anar amb la dama, vegeu Dalmases 2023: 80-85.

*e vos, per fin'amor enteira,
dompna, mi des vostr'almosneira,
don eu vos rent cinc cenç mercès (Gouiran 1987: 137, vv. 31-43).*

Més interessants són alguns exemples on l'anell atorgat per l'home suggereix una inversió de la tradicional relació jeràrquica dama-trobador. És aquesta la situació que vol reproduir la composició de Raimon de Miraval que mostrem a continuació. Enganyat per una dama, l'enganya ell també, per quedar «en patz» (v. 20), conscient que el vituperi, «malditg e tensos» (v. 34), pot entelar el valor de l'home cortès, únic capital simbòlic que persegueix el servei. L'anell que exhorta la dama a no perdre «mas no vueill que l'anel perdatz» (v. 64) materialitza un cínic pacte que manté home i dona instal·lats decorosament en la falsedat d'unes aparences, sota les quals és l'home qui controla les regles del joc:

*BdT 406,19
C'amat ai lonjamen
tal don'ad essien
c'anc servirs ni plazers
no mi poc esser bos,
ni preiars ni chansos
ni celars ni temers,
qu'ieu no i trobes enguan;
et ieu, sofren mon dan,
saup l'enguanar totz enguanatz
e remaner ab liei en patz.*

[..]

*Drutz que de sidons pren
nuill autre venjamen
no sap que s'es jazers,
que maldigz e tensos
faun d'enshat janglos,
e pueis non es tot vers
quan dona fai semblan
qu'ill vol que la deman
tals que ja no ill sera privatz
e si s'en tenra per paguatz.*

[..]

*Mais d'Amic, on qu'ieu m'an,
vos es caps de mon chan
e de Miraval poestatz,
mas no vueill que l'anel perdatz (Topsfield 1971: 161, vv. 11-20, 31-40, 61-64).*

Trobem també casos en què l'amor atorgat per l'home a la dona s'associa de forma més o menys explícita a l'amor venal. Els valors mercantils, que l'univers sentimental dels trobadors dissimula, són manifestos en la tractadística amorosa d'inspiració ovidiana, on acostuma a invertir-se el circuit de la donació essent la dona qui la rep de l'enamorat. En aquest context cultural hem de llegir l'anell de Guillem Peire de Cazals:

BdT 227, 008

Ben mi meravilh qu'enaissi s'en demeta,
 qu'ans cugey levesson las peiras d'Alzona,
 l'una ves Paris e l'autra vas Toleta,
 qu'ella per aisso m fos mala ni fellona,
 ni ja a mon dan per mi vires carreira,
 cum folla qu'avèrs va e ve:
*ai! s'ieu agues ben fag a la fieyra,*¹⁰
cum for'aculhitz gent e be!
 qu'adoncx foran sert demandadas mas vias,
 e sufrira leu que l mezes mas el se;
aras non o vol, e si l'agr'ieu de guias
datz senchas et anels et aurfre (Mouzat 1954: 61, vv. 37-48).

Convertit en moneda de canvi, l'anell de Guillem Peire de Cazals acusa la dona com a responsable de la crisi del sistema de valors de la cortesia, en «un mondo in cambiamento in cui non c'è spazio per la *fin'amor*» (Collura 2016: 9).

Aquesta altra cara del binomi *amor/do* trobarà un referent líric a la pastorel·la, que celebra un plaer ubicat en les antípodes del *joi* exaltat per la *canso* trobadoresca. Crec que aquest és el camp conceptual al qual apel·la la darrera peça a què em referiré l'enigmàtica *Can me donet l'anel*.

BdT 461,203a

Cant me donet l'anel daurat
 eu era dos'e pauca res
 et fu greu a encortinar;
 s'audis Michel caramellar
 aissi de guerra com remes
 se no l'anes devant grimar.

Segner, l'autrer mi fo contat
 qe Catalan de Vianes
 nos cuiderant tuit albergar,
 eu los audi Frances parlar;
 ia genser homes non verres
 e tot garcin de long la mar (Rieger 1991: 657, vv. 1-12).¹¹

10. Els versos «Ai, for'aculhitz agues ben fag a la fieyra, / cums gen e be!» (vv. 43-44), i la referència a «senchas [...] et anels et aurfre» (v. 48) i a la «boneta» (v. 51), afegits a les informacions d'arxiu de què hom disposa permeten presumir que el trobador fos un comerciant actiu a l'ària tolosana durant els primers decades del segle XIII (Collura 2016).

11. A propòsit de les diferents lectures de què ha estat objecte la composició vegeu Grüzmacher 1863, De Lollis 1886, Nappholz 1994: 72, Rieger 1991: 657-661, Gambino 2003:191 i Pfeffer 2021 i 2033: 194. Emparam-se en la contigüitat a l'únic manuscrit que ens ha transmès la composició i en la proximitat de l'esquema mètric i de certes imatges, Gourc relaciona BdT 461,203a amb la peça també anònima *Quan vei la flor sobre'l sambuc* (BdT 461,205). Alhora les semblances entre aquesta darrera, on l'autor es riu dels marits escarnits, i BdT 231,04, on Guilhem Rainol té brega amb la seva dona a causa d'un tal Miquel que la corteja, el porta a atribuir l'anònima BdT 461,205 al mateix Miquel que apareix en els versos de Rainol («*Tantes d'indicis senblan plan confirmar que l'autor d'aquela canso* [«Quan vei la flor», BdT 461,205] *es lo Miquel qu'es causa de la brega entre Guilhem Rainol et sa femna*»). En aquest context, Gourc no dubta a ampliar el debat inserint també la peça que ens ocupa, BdT 461,203a, on s'esmenta un Miquel, en aquest

Es tracta d'una composició de veu lírica femenina¹² i de contingut força fosc, per a la qual, al meu parer, encara no s'ha donat una traducció plenament satisfactòria. Reprodueixo a continuació algunes de les més recents:

Als er mir den goldenen Ring gab, / war ich ein liebes und armes Ding / und ich war schwer ins Himmelbett zu bringen; / und ich hätte Michel die Schalmei spielen hören / -wie einen, der sich vom Kampf erholte-, / wenn ich nicht vor ihm herumgejammert hätte [?]. // Herr, anderntags erzählte man mir, / daß -nach dem Wunsch des Viennois- / sie uns alle beherbergen würden, / und ich hörte sie französisch sprechen; / einen edleren Mann werdet ihr / in keinem Garten entlang des Meeres sehen [?] (Rieger 1991: 657).

Quando mi donò l'anello dorato / ero un'amabile povera / e fu difficile ornare la tappezzeria; / ed io udii Michele suonare così la zampogna, / come qualcuno che è recuperato dalla campagna, / come se non mi fossi prima lamentato per l'anello. // Signore, l'altro giorno mi fu raccontato, / che nel desiderio di Viennois / che saremmo stati tutti accolti, / e li sentii parlare in francese; / e mai uomo tra i più gentili sarà visto camminare in un giardino lungo il mare (Petrossi 2009: 219).

Quand il m'a donné l'anneau doré, / j'étais douce et de peu de valeur. / J'étais difficile a «orner de rideaux» (comprendre: *séduire, enjôler*); / alors j'ai entendu Michel jouer du chalumeau / comme quelqu'un qui s'est remis apres une guerre / ou tu n'ailles pas [*sic*] avant de pleurnicher. // Seigneur, l'autre jour on m'a raconté / que, selon l'envie des Viennois, / ils croiraient tous nous héberger / et je les ai entendus parler français; / tu ne verras jamais d'homme plus gentil en n'importe quel jardin le long de la mer (Pfeffer 2023: 251).

La traducció que proposo respon a la meua lectura de la composició, que entenc com a paròdia de la dialèctica d'inversió que regeix el binomi *pastorel·la/canso*.

Quan em va donar l'anell d'or / jo era dolça i humil / i difícil de seduir. / Vaig sentir llavors Michel tocar la caramella / com refent-se d'un combat, / si jo no li hagués saltat al damunt. // Senyor, l'altre dia em van dir / que com a bons vienesos, / ens donarien a tots alberg; / i els vaig sentir parlar francès; / no veureu homes més bells i joves de llarg a llarg del mar.

L'estilema *Cant me donet...* que obre la composició ens remet clarament a la retòrica de la pastorel·la, com mostra la següent composició anònima:

L 265.1426

Quant ge li donai le blanc peliçon,
ele amast mout miex le biau Tierrion.

Hé! Hé! ge disoie bien

que la pastorele ne m'en feroit rien (Lecoy 1962: 71, vv. 3403-3406).

---

singular triangle amorós. Segons l'autor, la nostra composició hauria estat obra de la dona anònima de Guilhem Rainol en el marc d'una previsible representación dramatitzada de tot el cicle poètic (Gourc 1994: 107-109). Val a dir, però, que la situació dista de poder considerar-se clarificada essent aquestes connexions prou vagues i el contigut dels textos poètics implicats fosc en molts punts.

12. Gourc (1994) i Pfeffer (2023) defensen l'autoria femenina de la peça, inclosa per Rieger (1991) en el seu *corpus*, però no en d'altres antologies de lírica de veu femenina como la de Bruckner, Shepard i White (1995).

En aquest context genèric, la nostra lectura interpreta que la dona que rep l'anell a *BdT* 461, 203a, evocant l'arquetip líric de la pastora, es mostra inexperta i reticent als jocs amorosos però, en veure els atributs del tal Miquel («s'audis Michel caramellar») no dubta a prendre la iniciativa («se no l'anes devant grimar»). L'accepció eròtica de 'tocar la flauta' (*caramellar*) no mereix glossa, ja que la trobem també en altres contextos com ara l'anònima *porqueira*:

BdPP 569,29

«Del boyer no m blasmatz, lassa!

Quar jos terra fora meza,

Gran temps ha, mas la gayeza

De lui. Tan be caramela,

M'esgauzish e m renovela» (Audiau 1923: XXI, vv. 40-44).

Més complicat és el cas de *grimar*, que, a diferència dels editors i traductors anteriors, interpreto com 'saltar' i no com a 'plorar'. De fet, Raynouard (1836-1844, 3:511b) proposa 'plorar' a partir d'uns versos ambigus de Raimbaut d'Aurenga: «Don mos cors *sailh fort e grima* / Si q'en trep e *saut e grim*». (*BdT* 389,026, vv. 41-42); tanmaeix, el *DOM* només recull l'accepció de 'saltar' i Levy (1973², 4:196a), completant Raynouard, ja assenyala que 'saltar' seria la traducció més adequada, donant com a exemple un altre vers de Raimbaut d'Aurenga «mos cors *de gaug salh e grima*» (*BdT* 389,040, v. 38), lectura també recolzada pel *FEW* (t. 16, col. 67a, nota 2).

La intersecció de registres obscè i cortès es reflexa en el lèxic de la *canço*: el terme *res* referit a la pastora podria parodiar un freqüent estilema trobadoresc: «A! dousa franca *res*», (Arnaut de Maruelh, *BdT* 30.IV, v. 94); mentre que en *encortinar* conflueixen la possible accepció obscena lligada al sentit de 'folrar'; i la de 'posar sota els cortinatges del llit', que trobem, per exemple, en Cercamon: «puesc baizar e tenir / dins cambra *encortinada*» (*BdT* 112,1b, vv. 48-49); o en Jaufre Rudel: «d'amor doussana / dinz vergier o sotz *cortina* / ab dezirada companha» (*BdT* 262,005, vv. 12-14).

Reforça el joc d'interferències entre la pastorella i la *canço* la probable al·lusió a la composició citada més amunt de Guilhem de Peitieu (*BdT* 183,001), on també conflueixen la donació de l'anell i la guerra com a metàfora de la relació eròtica:

BdT 461,203a

Cant *me donet l'anel* daurat

eu era dos' e pauca *res*

et fu greu a *encortinar*;

s'audis Michel *caramellar*

aissi de guerra com remes

se no *l'anes devant grimar* (Rieger 1991: 657, vv.1-6)

ni no *m'aus traire adenan* (Rieger 1991: 657, v. 10).

BdT 183,1

Enquer me menbra d'un mati

que nos *fezem de guerra fi*

e *que m donet un don tan gran*:

sa drudari'e *son anel* (Pasero 1973: 241, vv. 19-22).

La voluntat paròdica és manifesta en la lògica d'inversió que regeix la relació intertextual: a la *canço* anònima l'home és qui dona l'anell a una dona humil; a la *canço* de Guilhem de Peitieu, de veu lírica masculina, és la dama qui l'atorga; la relació eròtica s'identifica per a Guilhem de Peitieu amb la pau després de la guerra; mentre que la peça anònima al·ludeix al combat eròtic després d'una treva; enfrontat a la dama, Guilhem de Peiteu, no gosa fer un pas endavant; la dona de la nostra composició salta a sobre de l'amant.

La mateixa lògica d'inversió opera a propòsit de les referències a trobadors clàssics que detecto a la segona cobla:

BdT 461,203a
 Segner, lautrer *mi fo contat*
 qued a talan de *Vianes*
nos cuiderant tuit albergar,
 e los audi *Frances* parlar;
 ia non *genser homes* non verres
 et tot garcin de long la mar¹³ (Rieger 1991: 657, vv. 7-12).

Em refereixo concretament a Guilhem de Peitieu:

BdT 183,006
 c'anc non ac norman *ni franses*
dins mo ostau (Pasero 1973: 297, vv. 29-30).

I als següents versos de Bernart de Ventadorn:

BdT 70,005
Tota gens ditz que Vianes
 es la *melher* terra del mon
 e las *melhors domnas* i son.
 Doncs sabon tuit c'aisso vers es
 C'aicestas son las plus valens (Appel 1915: 27, vv. 29-33).

Si Guilhem de Peitieu presumia de no haver albergat normand ni francès; aquí són els francesos els que acolliran els amants. Si la menció del Viennois a la tornada de Bernart de Ventadorn s'associa a haver sentit a dir alguna cosa amb relació al mèrit de les dones; en la nostra composició, s'associa a haver sentit a dir alguna cosa amb relació al mèrit al dels homes.

CONCLUSIÓ

Com a conclusió, al corpus occità les diverses declinacions de l'anell il·lustren el diferent posicionament dels trobadors amb relació al nucli ideològic de la metàfora feudal, del qual l'objecte n'és emblema. Aquesta dialèctica entre el motiu i el codi de la *fin'amor* és rica i variada en registres i accents, que van des de l'adhesió a la crítica passant per la paròdia. Així, l'anell que atorga la dama pot significar per al trobador l'abnegada renúncia a la satisfacció eròtica que exigeix la doctrina amorosa, però també ser promesa d'aquesta

13. Adopto la correcció proposada per Zufferey (1994: 158).

anhelada satisfacció o fins i tot la metàfora d'un amor ja consumat. Des d'un punt de vista històric, les variacions en les valències simbòliques de l'anell, sobretot tenint en compte el circuit econòmic inherent el motiu de la donació, revelen una interessant evolució dels valors cortesos: allunyant-se de las contraprestacions vassallàtiques, aquests es faran cada cop més ressò de la nova ètica del donar que, pròpia d'una societat urbana i mercantil, troba els seus referents teòrics i escolàstics en el concepte de liberalitat i ja no en el *do ut des* feudal. En aquest context, l'assimilació en clau mercantilista de l'anell donat per la dama al que dona l'home, que remet a la tractadística de matriu ovidiana i a gèneres com la pastorel·la, dona també lloc a productes interessants com la composició *BdT* 461.203a on la paròdia passa per una calculada interferència de registres genèrics entre la pastorel·la i la *canço*.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- APPEL, Carl (1915), *Bernart von Ventadorn, seine Lieder, mit Einleitung und Glossar*, Halle, Verlag von Max Niemeyer.
- ASPERTI, Stefano (ed.) (1990), *Il trovatore Raimon Jordan*, Mòdena, Mucchi.
- AUDIAU, Jean (1923), *La Pastourelle dans la poésie occitane du Moyen Âge*, París, Boccard.
- AVALLE, D'Arco Silvio (ed.) (1960), *Peire Vidal. Poesie*, Milà - Nàpols, Riccardi.
- BAUMGARTNER, Emmanuèle (ed.) (1998), *Benoît de Sainte-Maure, Le Roman de Troie*, París, Le livre de Poche.
- BdT* = PILLET, Alfred, & Henry CARSTENS (eds.) (1933), *Bibliographie der Troubadours*, Halle, Niemeyer.
- BdPP* = ZUFFEREY, François (1981) *Bibliographie des Poètes Provençaux des XIVe et XVe siècles*, Ginebra, Droz.
- BEGGIATO, Fabrizio (ed.) (1984), *Il trovatore Bernart Marti, edizione critica*, Mòdena, Mucchi.
- BREA, Mercedes, & Pilar LORENZO GRADÍN (1998), *A Cantiga de amigo*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia.
- BRUCKNER, Matilda Tomaryn, Laurie SHEPARD & Sarah WHITE (1995), *Songs of the Women Troubadours*, Nova York - Londres, Garland.
- COHEN, Rip (2003), *500 Cantigas de Amigo*, Porto, Campo das Letras.
- CORBELLARI, Alain (2005), «Les Jeux de l'anneau: Fonctions et trajets d'un objet emblématique de la littérature narrative médiévale», a *De sens rassis: Essays in Honor of Rupert T. Pickens*, ed. Keith Busby, Bernard Guidot, Rupert T. Pickens i Logan E. Whalen, Amsterdam, Rodopi, pp. 157-167. https://doi.org/10.1163/9789401201872_015
- CORRAL, Esther (2009), «O galardón como recompensa do servizo amoroso na cantiga de amor», *Verba. Anuario Galego de Filoloxía*, 36, pp. 89-108.
- CORREIA, Carla Sofia dos Santos (2009-2011), «A Razon de Amor con los denuestos del agua e del vino e a poesia galego-portuguesa», *Seminario Medieval*, Porto, Seminário Medieval de Literatura Pensamento e Sociedade (SMELPS). [https://ifilosofia.up.pt/proj/admins/smelps/docs/6%20Carla%20Correia%20Razon%20\(pp.%2095-155\)%20\(1\).pdf](https://ifilosofia.up.pt/proj/admins/smelps/docs/6%20Carla%20Correia%20Razon%20(pp.%2095-155)%20(1).pdf) [consulta 03/03/2024].
- COLLURA, Alessio (2016), «Guillem Peire de Cazals, "D'una leu chanso ai cor que m'entremeta" (*BdT* 227.8)», *Lecturae tropatorum*, 9, pp. 1-42. <http://www.lt.unina.it/Collura-2016.pdf> [consulta 03/03/2024].

- CHAMBON, Jean Pierre (2019), «Daudé de Prades auteur de coblas», *Revue des Langues Romanes*, 123/1, pp. 189-207. <https://doi.org/10.4000/rlr.1876>
- CROPP, Glynnis M. (1975), *Le Vocabulaire courtois des troubadours de l'époque classique*, Ginebra, Droz.
- DALMASES, Joan (2023), *Dones que mengen el cor de l'amant*, Roma, Viella.
- DE LOLLIS, Cesare (1886), «Il Canzoniere provenzale O (Cod. Vat. 3208)», *Atti della Real Accademia dei Lincei, Memorie della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, 4/2, pp. 3-11.
- DOM = STEMPPEL, Wolf-Dieter, & Maria SELIG (dirs.) (2017²-), *Dictionnaire de l'occitan médiéval*, Múnich, Bayerische Akademie der Wissenschaften [1^a ed.: Tubinga, Niemeyer, 1996-2013, 8 vols.]. <https://dom.badw.de/fr/documentation.html> [consulta: 03/03/2024].
- ESPAÑA, Sandra (2012), «El motivo del cordón en la lírica cancioneril» a *Literatures ibériques médiévales comparées. XVIII Simposi de la SELGYC (Alacant 9-11 setembre de 2010)*, ed. Rafael Alemany Ferrer i Francisco Chico Rico, Alacant, Universitat d'Alacant - SELGYC, pp. 213-224. <https://www.cervantesvirtual.com/obra/el-motivo-del-cordon-en-la-lirica-cancioneril/> [consulta: 03/03/2024].
- FEW = WARTBURG, Walther von (1922-1989), *Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn, Schroeder, 14 vols.
- FIELD, Hugh (ed.) (1989), Raimon Vidal de Besalú, *Obra poética*, 1, Barcelona, Curial.
- FRAPPIER, Jean (1959), «Vue sur les conceptions courtoises dans les littératures d'oc et d'oïl au XIIe siècle», *Cahiers de civilisation médiévale*, 2/6, pp. 135-156. <https://doi.org/10.3406/ccmed.1959.1087>
- GAMBINO, Francesca (ed.) (2003), *Canzoni anonime di trovatore e trobairitz*, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- GONTERO, Valérie (2003), «De l'amor celé au semblant d'amor. L'échange des anneaux dans l'épisode final du manuscrit D du *Roman d'Eneas* (ms. B.N.F fr. 60)», *Littératures*, 48-49, pp. 5-17. <https://doi.org/10.3406/litts.2003.2209>
- GRESTI, Paolo (ed.) (2001), *Il trovatore Uc Brunenc*, Tubinga, De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110945621>
- GOUIRAN, Gérard (1987), *L'œuvre poétique de Falquet de Romans, troubadour*, Ais de Provença, C.U.E.R.M.A. - Université de Provence.
- GOURC, Jacques (1994), «Trobadors anònims: Estat actual de las recercas, ensag d'atribucions», a *Actes du IV Congrès international de l'AIEO (Vitoria-Gasteiz, 22-28 aout 1993)*, Vitoria-Gasteiz, Association Internationale d'Etudes Occitanes.
- GRÜZMACHER, Wilhelm (1863), «Fünfter Bericht an die Gesellschaft für das Studium der neueren Sprachen in Berlin, über die in Italien befindlichen provençalischen Liederhandschriften», *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 34, pp. 378-379
- HINTON, Thomas (2016), «Troubadour Biographies and the Value of Authentic Love Daude de Pradas and Uc de Saint Circ», *Interfaces* 2, pp. 132-163.
- HULT, David H. (ed.) (1994), *Le Chevalier au lion ou le roman d'Yvain. Édition critique d'après le manuscrit B.N. fr. 1433*, París, Livre de Poche.
- KLEIN, Otto (ed.) (1877), *Der Troubadour Blacassets*, Wiesbaden, Ritter.
- KOLSEN, Alexander H. (1917), «25 bisher unedierte provenzalische Anonyma», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 38, pp. 281-310. <https://doi.org/10.1515/zrph.1917.38.3.281>

- LAVAUD, René (ed.) (1957), *Poésies complètes du troubadour Peire Cardenal (1180-1278)*, Toulouse, Privat.
- LECOY, Félix (ed.) (1962), *Le roman de la Rose ou de Guillaume de Dole*, Paris, Champion.
- LEJEUNE, Rita (1978), «La part des sentiments personnels dans l'œuvre du troubadour Guillaume IX d'Aquitaine. À propos de la poésie "Ab la dolchor del temps novel"», a «*Orbis Mediaevalis*». *Mélanges de langue et de littérature médiévales offerts à Reto Raduolf Bezzola à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire*, ed. Georges Güntert, Marc-René Jung i Kurt Ringger, Berna, Francke, pp. 241-252 [reimpr. en *Littérature et société occitane au moyen âge*, Lieja, Marche Romane, 1979, p. 141-150].
- LEVY, Emil (1973²), *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch. Berichtigungen und Ergänzungen zu Raynouards Lexique roman*, Hildesheim - Nova York, Georg Olms, 8 vols. [1^a ed.: Leipzig, O. R. Reisland, 1894-1924].
- L = LINKER, Robert White (1979), *A Bibliography of Old French Lyrics*, University (MS), University of Mississippi - Department of Modern Languages («Romance Monographs», 31).
- LINSKILL, Joseph (ed.) (1964), *The Poems of the Troubadour Raimbaut de Vaqueiras*, La Haye, Mouton.
- MANETTI, Roberta (ed.) (2008), *Flamenca*, Mòdena, Mucchi.
- MÉJEAN-THIOLIER, Suzanne, & Marie-Françoise NOTZ-GROB (eds.) (1997), *Nouvelles courtoises occitanes et françaises*, Paris, Librairie Générale Française.
- MOUZAT, Jean (ed.) (1954), *Guilhem Peire de Cazals, troubadour du XIIIe siècle*, Paris, Les Belles Lettres.
- NAPPHOLZ, Jane (1994), *Unsung Women. The Anonymous Female Voice in Troubadour Poetry*, Nova York, Peter Lang.
- PARDUCCI, Amos (1920), «Bonifazio di Castellana», *Romania*, 46, pp. 478-511.
- PASERO, Nicolò (ed.) (1973), *Guilglielmo IX. Poesie*, Mòdena, Mucchi.
- PASERO, Nicolò (1987), «*La pessa e.l coutel*: Postille interpretative a un passo di Guglielmo IX» a *Studia in Honorem Prof. Martí de Riquer*, 2, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 581-594.
- PATTISON, W. Thomas (ed.) (1952), *The Life and Works of the Troubadour Raimbaut D'Orange*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- PAYEN, Jean-Charles (1978), «A propos du "vocabulaire courtois des troubadours". Problèmes méthodologiques», *Cahiers de civilisation médiévale*, 21/82, pp. 151-155. <https://doi.org/10.3406/ccmed.1978.2078>
- PETROSSI, Antonio (2009), *Le coblas esparsas occitane anonime. Studio ed edizione dei testi*, Nàpols, Università di Napoli Federico II, [tesi de doctorat]. <http://dx.doi.org/10.6092/UNINA/FEDOA/3772>
- PFEFFER, Wendy (2021), «Com la descrius?», *SVMMA. Revista de Cultures Medievales*, 2021, 17, pp. 157-168. <https://raco.cat/index.php/SVMMA/article/view/396352> [consulta: 03/03/2024].
- PFEFFER, Wendy (2023), «L'anneau en question. Trois textes et une image en commun» a *Représentations et voix de femmes face à la guerre sainte au Moyen Âge. Lyrique de croisade et littérature narrative*, dir. Nadine Henrard i Marjolaine Raguin, Paris, Classiques Garnier, pp. 243-258. <https://doi.org/10.48611/isbn.978-2-406-14608-7.p.0243>
- RAYNOUARD, François (1836-1844), *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours*, Paris, Silvestre, 6 vols.

- RIEGER, Angelica (1991), *Trobairitz. Der Beitrag der Frau in der altokzitanischen höfischen Lyrik*, Tübinga, Edition des Gesamtkorpus [reimpr. 1995]. <https://doi.org/10.1515/9783110933413>
- RIQUER, Isabel de (ed.) (1996), *Paulet de Marselha: un Provençal a la cort dels reis d'Aragó*, Barcelona, Barcelona, Columna.
- RIQUER, Isabel de (2020): «"...e fon sazos / Que per un gan / Er' hom bautz e ioiòs!"», *Revue des Langues Romanes*, 124/2, pp. 235-255. <https://doi.org/10.4000/rlr.3482>
- RIQUER, Martín de (ed.) (1975), *Los trovadores*, Barcelona, Ariel.
- RIQUER, Martí de (ed.) (1996), *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*, Barcelona, Quaderns Crema.
- ROQUES, Mario (ed.) (1983²), *Chrétien de Troyes, Le chevalier de la Charrete*, París, Champion [1^a ed.: París, Champion, 1958].
- SAKARI, Aimò (ed.) (1956), *Poésies du troubadour Guillem de Saint-Didier*, Hèlsinki, Société Néophilologique.
- SCHUTZ, Alexander H. (ed.) (1933), *Poésies de Daude de Pradas*, Toulouse, Privat.
Tav. = TAVANI, Giuseppe (1967), *Repertorio metrico della lirica galego-portoghese*, Roma, Edizioni dell'Ateneo.
- TOPSFIELD, Leslie T. (ed.) (1971), *Les poésies du troubadour Raimon de Miraval*, París, Nizet.
- VALLÍN, Gema (2001), «Lo vers del novel chan?», *Romania*, 119, pp. 506-517. <https://doi.org/10.3406/roma.2001.1568>
- ZUFFEREY, François (1994), «Angelika Rieger. *Trobairitz. Der Beitrag der Frau in der altokzitanischen höfischen Lyrik. Edition des Gesamtkorpus*, Tübingen, Niemeyer, 1991», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 37, pp. 156-158.
- ZUFFEREY, François (ed.) (2023), «La dame, la vierge et la prostituée», *Cultura Neolatina*, 83/1-2, pp. 7-36. <https://doi.org/10.53148/CN202312001>